

บทที่ 1

บทนำ

1. ภูมิหลังของการวิจัย

“ผู้ไท” เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พบมากที่จังหวัดสกลนคร นครพนม กาฬสินธุ์ และมุกดาหาร นับเป็นกลุ่มชนที่มีความโดดเด่นด้านสังคมและวัฒนธรรม ภาษา ความเชื่อ พิธีกรรม ฯลฯ โดยปรากฏตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ทั้งตำนาน พงศาวดาร นิทาน ซึ่งกล่าวไว้สอดคล้องกันว่า ผู้ไทมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่แคว้นสิบสองจุไทย ประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม หลังจากนั้นจึงเคลื่อนย้ายเข้ามาสู่ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและประเทศไทย ตามลำดับ

พระโพธิวงศาจารย์ (อ้วน ติสโส) (2515 : 357) กล่าวไว้ในหนังสือลัทธิธรรมนิยมต่างๆ เล่ม 2 ภาค 18 ว่า “คนผู้ไทเดิมมีภูมิลำเนาอยู่ที่เมืองน้ำน้อยอ้อยหนู ขึ้นเมืองไร่และเมืองปุง เมื่ออยู่เมืองน้ำน้อยอ้อยหนูเกิดอึดคึด อึกทั้งท้าวท่าหัวหน้าพวกผู้ไทเกิดความขัดแย้งกับเจ้าเมืองน้ำน้อยอ้อยหนู จึงควบคุมครอบครัวไปขอสมัครขึ้นแก่เจ้าอนุรุธกุมารเจ้าเมืองเวียงจันทน์ ในขณะที่ยังเป็นเอกราชอยู่ เจ้าเมืองเวียงจันทน์ก็ได้ถามถึงอาชีพ ท้าวท่าก็บอกว่าเคยทำแต่ไร่ปลูกข้าว แต่ไม่เคยทำนา เจ้าอนุรุธกุมารจึงให้ไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่เมืองวัง” และศรีศักร วัลลิโภดม (2535 : 59) กล่าวว่า กลุ่มชนผู้ไทมีชนบทรวมนิยมประเพณี ศิลปวัฒนธรรม การแต่งกาย ดนตรี มีภาษาพูดเป็นของตนเอง เชื่อเรื่องผีแถนอันเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชนชาติไท สอดคล้องกับที่ประคอง นิมมานเหมินท์ (2554 : 91) กล่าวไว้ว่า ชาวผู้ไทยังคงมีความเชื่อเรื่องขวัญเช่นเดียวกับไทดำที่อยู่ในประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ซึ่งเชื่อว่าคนและสิ่งมีชีวิตทุกสิ่งมีชีวิตมีขวัญประจำอยู่ ขวัญของคนมีอยู่ 80 ขวัญ และมีคำกล่าวไว้ว่า 30 ขวัญอยู่หน้า 50 ขวัญอยู่หลัง

เมื่อกล่าวถึงผู้ไททั้งจากตำนาน และพงศาวดาร มักจะกล่าวว่าผู้ไทกับไทดำมีความสัมพันธ์กันทางชาติพันธุ์และภาษา นับแต่ตำนานการสร้างโลกที่มีเรื่องเล่าที่คล้ายกัน ซึ่งศิริพร ณ ถลาง (2542 : 92) กล่าวไว้ว่า ตำนานการสร้างโลกเป็นเรื่องเล่าที่สะท้อนความคิดและจินตนาการของมนุษย์เกี่ยวกับโลกธรรมชาติและชีวิต โดยเน้นให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคนไทกลุ่มต่างๆ โดยนำตำนานการสร้างโลกของลาวและตำนานการสร้างโลกของไทดำมาจากพงศาวดารล้านช้างและพงศาวดารเมืองแกลง ซึ่งตำนานมีลักษณะคล้ายกันว่า แถนสั่งให้ส่งข้าวปลาให้แถน คนทั้งหลายไม่ทำตาม แถนจึงบันดาลให้น้ำท่วม ปุลาเงิง ขุนเค็ก ขุนคาน เอาไม้มาทำแพ เอาลูกเอาเมียหนีไปเมืองฟ้า ต่อมาแถนบันดาลทำให้น้ำแห้ง และส่งควายลงมาที่น้ำน้อยอ้อยหนูให้คนทำนา เมื่อควายตายเกิดมีเถานน้ำเต้างอกออกมาจากรูจมูกของซากควาย ปุลาเงิงเอาเหล็กแหลมเผาไฟมาจี้(เหล็กซี)ผลน้ำเต้าปุง มีคนไหลออกมา 3 วัน 3 คืน เป็นคนชนชาติพันธุ์ต่างๆ ปุลาเงิงสอนให้คนทำนา ทอผ้า ปูส่งขุนบูลมมาปกครองและขุนบูลมมีลูก 7 คน ส่งไปครองเมืองต่างๆ ด้านตำนานของไทดำที่ได้จากพงศาวดารเมืองแกลง มี

เนื้อหาว่า “แผ่นดินเป็นทุ่งว่างเปล่า เทวดาชายหญิง 10 องค์ จะจุดไฟเป็นมนุษย์ จึงอธิษฐานและเข้าไปอยู่ในผลไม้เต่า เมื่อน้ำเต่าลอยไปตกบนเขาและแตกออก มีคนชาติพันธุ์ต่างๆ ไหลออกมาตามลำดับ ได้แก่ ข่า ไทดำ ลาว พง ขว ฮ่อ และแกว เมื่อออกมาแล้วเผ่าต่างๆ ไปชำระกายในห้วย แต่ข่าเกียจคร้านไม่อาบน้ำ ร่างกายจึงหมองคล้ำ ขณะที่เผ่าอื่นๆอาบน้ำ ผิวจึงขาวกว่า จากนั้นผู้ไทไปตั้งเมืองแถว ข่าไปอยู่ตามภูเขา เก็บของป่าเป็นอาหาร”

นอกจากความคิด ความเชื่อเรื่องกลุ่มชนผู้ไทที่ปรากฏในตำนานและพงศาวดารแล้ว ยังมีเอกสารชั้นรองที่กล่าวถึงการศึกษาเรื่องราวของชาติพันธุ์ผู้ไทผ่านภาษา ซึ่งพระยาอนุมานราชชน (2522 : 117-118) เป็นอีกผู้หนึ่งที่ศึกษาเกี่ยวกับผู้ไทโดยกล่าวไว้ว่า “นอกจากมีพวกไทไท้ ไทนองอยู่ในดงเกี้ย ยังมีพวกผู้ไท มีมากอยู่ในแคว้นที่เรียกว่า พวน และในดินแดนที่อยู่ถัดเขตแคว้นหลวงพระบาง พวกผู้ไทแบ่งออกเป็นผู้ไทขาว ผู้ไทแดง ผู้ไทดำและผู้ไทลาย ซึ่งตั้งชื่อเอาตามสีเสื้อผ้าที่นุ่งห่ม พวกผู้ไทที่มีอยู่มากในภาคอีสานคงเป็นพวกผู้ไทดำ พวกโห่งหรือทรงดำที่มีอยู่แถวจังหวัดราชบุรีและเพชรบุรีก็เป็นจำพวกผู้ไทดำด้วยเหมือนกัน คำพูดของผู้ไทมีเสียงส่วนมากใกล้เคียงกับพวกพวนซึ่งน่าจะเป็นผู้ไทพวกหนึ่ง” และเรื่องเดช ปันเชียนชิตย (2531 : 140) กล่าวว่า ภาษาผู้ไทเป็นหนึ่งในภาษากลุ่มตระกูลไท สำเนียงพูดคล้ายกับภาษาไทยวน ส่วนคำศัพท์ที่ใช้คล้ายกับภาษาไทยถิ่นอีสาน ลักษณะเด่นอีกอย่างหนึ่งของภาษาผู้ไท คือมีการออกเสียงแบ่งแยกระหว่างคำศัพท์ที่ใช้สระ ใ- และสระ ไ- ด้วย

การเคลื่อนย้ายของชาวผู้ไทเข้ามาในประเทศไทยครั้งแรก ปรากฏในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อ พ.ศ. 2321 เป็นชาวผู้ไทเมืองทัน ลาวพวน และลาวเวียง ซึ่งข้อมูลดังกล่าวสอดคล้องกับที่บุญยงค์ เกศเทศ (2554 : 34) กล่าวไว้ว่า การกวาดต้อนผู้คน “ไท” จากแถบอินโดจีนเข้ามาในแผ่นดินสยามเริ่มมาตั้งแต่ปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แห่งกรุงธนบุรี หนแรกราวปี พ.ศ. 2322 โดยกวาดต้อนมาจากเมืองทัน เมืองม่วย เมืองไล และเมืองลา ในอาณาจักรเมืองแกลง อีกทั้งยังมีปรากฏในเอกสารประชุมพงศาวดารภาค 3 และภาค 4 เล่ม 3 (2506 : 242) ที่กล่าวว่า พระสุนทรวงศาไปจัดราชการอยู่ ณ เมืองนครพนม ได้เกลี้ยกล่อมพวกครัวเมืองพิน เมืองนอง เมืองตะโปน เมืองมหาไชยกองแก้ว และเมืองวัง มาขึ้นตั้งอยู่ในเขตแขวงเมืองนครพนมเป็นอันมาก และต่อมาได้มีบอกมาขอตั้งเมืองสกลนคร เมืองวารนาวิสา เมืองเรณูนคร เมืองท่าอุเทนขึ้น (ในแขวงมณฑลอุดร) เอกสารหลักฐานที่กล่าวมาข้างต้นมักจะกล่าวอ้างว่าผู้ไท มีความเกี่ยวข้องกับผู้ไทดำ ผู้ไทขาว และผู้ไทแดงในสิบสองจุไท และมีการเคลื่อนย้ายจากถิ่นฐานเดิมด้วยเหตุผลของสงครามเป็นสำคัญ การเข้ามาสู่ประเทศไทยกล่าวได้ว่ามี 2 ทางด้วยกัน คือทางที่หนึ่งในสมัยกรุงธนบุรี ได้กวาดต้อนครัวของชาวไทดำมาโดยตรงจากสิบสองจุไท เมืองแกลง แขวงหัวพันทั้งห้าทั้งหก ข่าเหนือและโปรดฯ ให้ตั้งบ้านเรือนในพระนคร รวมถึงภาคกลางหลายจังหวัด ส่วนทางที่ 2 เป็นการกวาดต้อนครัวของคนหลายกลุ่ม ทั้งผู้ไท ลาว กะเลิง ข่า โย้ย ญ้อ ไล่ จากเมืองวัง เมืองมหาชัย เมืองตะโปน เมืองพิน เมืองนอง แล้วให้ครัวของกลุ่มเหล่านั้นมาอาศัยอยู่ที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ชาวผู้ไทเป็นกลุ่มชาติพันธุ์อีกกลุ่มหนึ่งที่มีความเชี่ยวชาญเรื่องการทอผ้า ปรากฏตามพงศาวดารล้านช้าง ประิเฉทที่ 2 (2506 : 142) ความว่า

“เมื่อนั้นพระยาแสนหลวงจึงให้แสนแต่งแลพิศณุกรรมลงมาแต่งแปงแก่เขา แสนแต่งจึงมาแต่ยาม ให้ทำอะไรทำนา ปลุกข้าวปลุกผัก ปลุกลูกไม้หัวมันทั้งมวลอันจักควรกิน เล่าบอกยามอันทอผ้า...เมื่อนั้นขุนบูลมจึงขัดให้แสง สะพายแวงสลัดคันไชย ถือดาวแมวี กับมีदन้อยสวยเรียม แล้วก็จึงขึ้นขี่ช้างงาเกี้ยวจากอด จึงเอานางแอกแดงขี่ถัดขุนบูลมนั้น แลเอานางยมพาลาขี่ตาม แล้วแสนจึงให้ขุนสารขี่ต่อนช้างขุนบูลมลงมา แสนเล่าให้ขุนค้าย ถือเสียมลงมาตามหลัง ขุนยี่ให้ถือมิดถือพ้ามา ขุนอุ่นให้ถือชวานถือแอกลงมา ขุนคำให้ถือไก่อถือเปดลงมา ขุนทั้ง 8 จึงมาตามหลังขุนบูลมราชาแล ส่วนพิศณุกรรมจึงบอกคุณอันเช่นพ้ามีดจกเสียม เครื่องเวียกการช่างแก่เขาทั้งมวล เล่าบอกคุณอันทำทุกทอฝ้าย แพรแซมฝ้ายไหมทั้งมวล อันควรนุ่งควรกินทั้งมวล”

จากเนื้อหาในพงศาวดารล้านช้าง พอจะทำให้ทราบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทก็เป็นอีกกลุ่มชนหนึ่งที่มีภูมิปัญญาเรื่องการถักทอมาแต่โบราณกาล ปรากฏหลักฐานทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและมุขปาฐะ แต่ก็ได้สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตเกี่ยวกับการแบ่งบทบาทหน้าที่ของชายหญิงที่ชัดเจน และยังคงสืบทอดแนวคิดดังกล่าวในรูปแบบคำกล่าวหรือคำบอกเล่ามาจนถึงปัจจุบันว่า หากผู้หญิงต่ำหูกหรือทอผ้าไม่เป็น ก็ไม่เหมาะสมหรือไม่พร้อมที่จะออกเรือน เช่นเดียวกัน ถ้าผู้ชายคนใดยังसानตะกร้าหรือหว่านแหไม่เป็นก็ยังไม่ควรที่จะมีเมีย สอดคล้องกับแนวคิดของยศ สันตสมบัติ (2544 : 149) ที่กล่าวว่า การแบ่งแยกงานตามเพศในสังคมเกษตรกรรมภาระรับผิดชอบส่วนมากจึงตกอยู่ที่ผู้หญิง เช่น ทำไร่ ทำนา เก็บเกี่ยวพืชผล ฝ้ายปั่น หุงหาอาหาร ดูแลบ้าน เลี้ยงลูก ฯลฯ จึงถูกขนานนามว่าเป็นแม่บ้านแม่เรือน (housewife) ในขณะที่เพศชายเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัว (breadwinner) และเป็นผู้สมควรมีสิทธิ์ในการเป็นหัวหน้าครอบครัว

การทอผ้านับเป็นการผลิตที่สำคัญในสังคมเกษตรกรรม เนื่องจากสังคมเกษตรกรรมจะมีช่วงเวลาว่างเว้นจากการผลิตทางการเกษตร และในช่วงเวลาว่างนี้ผู้หญิงก็มักจะทอผ้าเพื่อเก็บไว้ใช้ในฤดูกาลถัดไป เช่น การทอผ้าห่ม การทอผ้าเพื่อตัดเย็บทำหมอน การทอผ้าเพื่อตัดเย็บเป็นที่นอน รวมถึงผ้าชิ้นต่างๆ นอกจากจะยังให้เกิดประโยชน์เพื่อใช้สอยแล้ว ยังเป็นประโยชน์ต่อการฝึกงานฝีมือและเตรียมตัวสู่การเป็นแม่เห้ายแม่เรือน ซึ่งผู้หญิงมักถูกประเมินค่าทางสังคมโดยใช้งานฝีมืออย่างการทอผ้าเป็นตัวตัดสิน สมัยก่อนจึงนับว่าการทอผ้าเป็นแนวทางการเตรียมตัวของผู้หญิงสู่การสร้างครอบครัว ซึ่งพบว่าการเกิดของชาวผู้ไทได้ใช้กุศโลบายดังกล่าวมาเป็นแนวทางการสร้างบรรทัดฐานสำหรับเด็กเกิดใหม่ เมื่อมีเด็กแรกเกิดถ้าหากเป็นหญิงจะใช้กระสวยหรืออักษะทอ 3 ครั้งพร้อมกับคำกล่าวให้รู้จักการทำทุก ทำฝ้าย ต่ำขึ้นหมี ขึ้นใหม่เป็น ซึ่งเป็นคำกล่าวในเชิงการสั่งสอนให้รู้จักเพศและหน้าที่ของตนว่าควรจะทำปฏิบัติอย่างไร

วัฒนธรรมการทอผ้าของชาวผู้ไทที่เด่นชัด คือ ทอขึ้นหมีต่อตีน ซึ่งตีนขึ้นมีความกว้างของผืนผ้าประมาณ 4-5 นิ้ว ลักษณะเด่นของขึ้นหมีอยู่ตรงที่มีลวดลายต่างๆ ที่นำมาคั่นผ้าขึ้นไว้ เช่น หมีปลา หมีตุ้ม หมีกระจิง หมีข้อ ส่วนลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งคือเมื่อทอผ้าขาวแล้วก็มักจะนำไปย้อมหม้อมินิล หรือย้อมคราม จนสีเข้มชาวบ้านผู้ไทเรียกว่า “ผ้าดำ” ซึ่งนำไปใช้ประโยชน์ ตัดเย็บ นุ่งห่ม ในการทำไร่ ทำนา และกระบวนการทอผ้าและการย้อมผ้าจึงถูกถ่ายทอดและเรียนรู้การปฏิบัติจากรุ่นสู่รุ่น มีความแตกต่างในกรรมวิธี ลวดลาย สี สัน ตลอดจนรูปแบบการใช้ประโยชน์จากผ้า ไม่ว่าจะเป็นผ้าพื้น ผ้าแถบ ผ้าขึ้น ผ้าสร่ง ผ้าขาวม้า

อาจจะสะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวผู้ไทได้ เพราะการทอผ้าขึ้นใช้นอกจากจะอาศัยความจำและความชำนาญแล้ว การรักษารูปแบบและกรรมวิธีของการมัดย้อมก็เป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะทั้งรูปแบบและลวดลายที่มัด รวมถึงการนำผ้าไปใช้ทั้งในชีวิตประจำวันและงานประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ เป็นงานของผู้หญิง ต้องอาศัยทั้งความประณีตและละเอียด ระยะเวลา การคิดค้นจนกว่าผ้าแต่ละผืนจะเสร็จ ในงานประเพณีและพิธีกรรมจึงเป็นพื้นที่ของการอวดฝีมือการทอผ้าและเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นความคิดและค่านิยมบางประการของชาวผู้ไทด้วย

ด้วยเหตุนี้ การนำผ้าฝ้ายไปย้อมครามแล้วนำมาทอเป็นผืนผ้าจึงเป็นภูมิปัญญาและมรดกทางวัฒนธรรมเรื่องผ้าของชาวผู้ไทที่น่าสนใจ และอาจกล่าวได้ว่าผ้าครามหรือฝ้ายย้อมครามเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากการสั่งสมทางวัฒนธรรมมาแต่บรรพชนผสมผสานกับองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์แบบพื้นบ้านที่มีอยู่ในตัวบุคคล นับตั้งแต่คุณย่า คุณยาย และแม่ ป้า น้า อาที่มีความสามารถด้านการถักทอ โดยกระบวนการถักทอเรียนรู้ไปพร้อมกันกับการย้อมผ้า จนทำให้การถักทอและการมัดย้อมเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมของผู้หญิงที่สำคัญมาแต่อดีต แม้จะถูกกระแสโลกาภิวัตน์และกระบวนการของทุนนิยมทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวเลือนหายไป หากแต่ยังมีบุคคลที่มองเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้คือคุณประไพพันธ์ แดงใจ ซึ่งเป็นผู้ผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ธรรมชาติเพื่อสุขภาพ โดยได้นำผลงานมาแสดงรวมถึงจำหน่ายผลิตภัณฑ์ฝ้ายย้อมคราม พร้อมทั้งนำวัตถุดิบสำหรับเตรียมสีครามมาประกอบ ได้แก่ ต้นคราม ปูนขาว และน้ำซี้เถ้า ภายได้หัวข้อ “วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในภูมิปัญญาท้องถิ่น” เนื่องในงานวันวิทยาศาสตร์แห่งชาติ ประจำปี 2540 ของคณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สถาบันราชภัฏสกลนคร แหล่งผลิตฝ้ายย้อมครามอยู่ที่บ้านนาดี ตำบลนาหัวบ่อ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร พื้นที่เขตชลประทานเขื่อนน้ำอูน แต่แหล่งจำหน่ายอยู่ที่ตลาดนัดมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ บางเขน ซึ่งจัดขึ้นเดือนละครั้ง คนรุ่นใหม่ที่เข้าชมนิทรรศการครั้งนั้นล้วนไม่เคยเห็นและไม่เคยรู้จักฝ้ายย้อมครามมาก่อน และเกิดประเด็นคำถามพร้อมทั้งองค์ความรู้จากนิทรรศการนี้ คือ ฝ้ายย้อมครามมีสีน้ำเงิน สดใส ราคาแพงกว่าผ้าฝ้ายที่ย้อมสีธรรมชาติทั่วไปประมาณ 4 เท่า ทำจากฝ้ายย้อมด้วยสีครามที่มาจากใบครามสด แช่น้ำแล้วกวนน้ำครามกับปูนขาว พักให้ตกตะกอนได้เนื้อครามสีน้ำเงิน จากนั้นนำเนื้อครามผสมน้ำซี้เถ้า ใช้เวลาประมาณ 10 – 15 วัน จึงนำฝ้ายลงไปย้อม นำฝ้ายไปล้างและตากให้แห้ง นำไปทอเป็นผืนผ้าต่อไป จากข้อมูลเหล่านี้ทำให้เกิดคำถามที่น่าสนใจสองประเด็น คือ “เหตุใดผ้าฝ้ายย้อมครามจึงมีราคาแพง” และ “ไปไม่เขี้ยวๆ เป็นสีน้ำเงินได้อย่างไร”

การศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมจากนางจิตา จันทร์เพ็งเพ็ญ ช่างย้อมครามที่ร่วมกับลูกสาวคือนางประไพพันธ์ แดงใจ ใช้เวลาถึง 3 ปีในการปลูกคราม ศึกษากระบวนการสกัดสี และเตรียมน้ำย้อมคราม จนกระทั่งทอเป็นผืนผ้า หากแต่ไม่ประสบผลสำเร็จในการขาย เพราะคนส่วนใหญ่เชื่อว่าฝ้ายย้อมครามตกสี อีกทั้งช่างย้อมยังพบปรากฏการณ์ในกระบวนการย้อมคราม ที่เกิดขึ้นหลากหลาย ไม่สามารถควบคุมหรืออธิบายได้ ประเด็นปัญหาสำคัญของช่างย้อมคือ คือ หลายครั้งที่เตรียมน้ำย้อมแล้วไม่เกิดสี ถึงแม้เตรียมน้ำย้อมได้แล้ว สีในน้ำย้อมบางหม้อเท่านั้นที่ติดเส้นใยฝ้าย แต่ละครึ่ง การติดสีจะสลับสับเปลี่ยนหม้อดี หม้อเสีย ไม่ซ้ำกัน

ปัญหาตั้งที่กล่าวมาแล้วข้างต้นกลายเป็นที่มาของงานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาชุดความรู้ของชาวไทญ้อ ด้านสิ่งทอ” โดยอนุรัตน์ สายทอง (2545) งานวิจัยเรื่องนี้มีจุดประสงค์ เพื่อศึกษากระบวนการผลิตผ้าย้อมครามตั้งแต่เตรียมวัตถุดิบจากธรรมชาติ คือ เส้นฝ้าย เนื้อคราม และน้ำขี้เถ้า จนถึงกระบวนการเตรียมน้ำย้อมย้อมเส้นใย การสร้างลวดลายผ้า และการทอ แล้วจัดทำชุดความรู้ในรูปแบบวีดิทัศน์ และเอกสารชุดการผลิตผ้าย้อมคราม เพื่อนำไปเผยแพร่ ประมาณช่วงปี พ.ศ. 2543 – 2545 ภูมิปัญญาการย้อมครามยังเป็นภูมิปัญญาที่แฝงฝังอยู่ในตัวบุคคลสูงวัย โดยเฉพาะผู้หญิงชาวไทญ้อ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม มีคุณยายคล้าย สิทธิ อายุ 82 ปี แม่ครูครามผู้มีประสบการณ์การย้อมครามมากกว่า 30 ปี และคนอื่นๆ อีก อายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป รวม 16 คน แต่มีเพียง 3 คน ที่ยังย้อมครามอย่างต่อเนื่อง ผลงานวิจัยดังกล่าวยังพบองค์ความรู้เรื่องปฏิบัติการการสกัดสีจากใบคราม การเติมปูนและกวน การเตรียมน้ำย้อม และย้อมคราม สามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในกระบวนการย้อมคราม ตอบข้อสงสัยของนางจิตา จันท์เพ็งเพ็ญ ยืนยันได้ว่าผ้าย้อมครามที่ย้อมอย่างถูกต้องจะไม่ตกสี และได้นำองค์ความรู้ดังกล่าวประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่างๆ ได้แก่ โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร ฯลฯ ทำให้ความต้องการผ้าย้อมครามมีมากขึ้น สมาชิกกลุ่มชีตาผ้าย้อมคราม ขยายออกไปยังหมู่บ้านข้างเคียงซึ่งล้วนแต่เป็นชุมชนผู้ไท

จนกระทั่งจังหวัดสกลนครกลายเป็นแหล่งผลิตผ้าย้อมครามที่ใหญ่ที่สุดของประเทศไทย จนมีบางคนให้ฉายา “เมืองหลวงแห่งคราม” แหล่งผลิตผ้าย้อมครามที่สำคัญ ได้แก่ บ้านโนนเรือ บ้านตอเรือ บ้านนาดี บ้านดอนกอย บ้านหนองครอง บ้านถ้ำเต่า บ้านกุดแฮด บ้านอุนตง และบ้านพันนา เป็นต้น ส่วนที่แขวงสะหวันนะเขต มีบริษัททงละหาศิลป์ เป็นแหล่งผลิตผ้าย้อมครามส่งออกที่ใหญ่ที่สุดของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ดำเนินการโดยคุณสงบัณฑิต ยศมันคง ผู้หญิงชาวผู้ไท บ้านละหาน้ำ เมืองสองคอน แขวงสะหวันนะเขต บริษัทดังกล่าวก่อตั้งเมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2541 ด้วยเป้าหมายผลิตสิ่งทอจากวัตถุดิบธรรมชาติในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เพื่อส่งออกไปประเทศญี่ปุ่นและยุโรป แหล่งผลิตคือหมู่บ้านละหาน้ำ เมืองสองคอน ย้อมและทอตามรูปแบบผ้าที่ออกแบบโดยนักออกแบบชาวญี่ปุ่น ปัจจุบันบริษัทมีคู่ค้ากับบริษัทในประเทศญี่ปุ่น ผลิตสินค้าผ้าย้อมครามส่งออกไปทั่วโลก

จากที่กล่าวมาข้างต้นทำให้เห็นสายธารของสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทที่มีผลต่อการเป็นแหล่งผลิตผ้าย้อมครามที่มีชื่อเสียงทั้งประเทศไทย ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจว่า ผู้ไทเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความโดดเด่นด้านประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมรวมถึงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ มีอิทธิพลต่อความโดดเด่นทางวัฒนธรรมเรื่องถักทอและการย้อมผ้าครามได้อย่างไร จนทำให้ผ้าย้อมครามกลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นในตลาดระดับจังหวัด ภูมิภาค และอาเซียน โดยอาศัยข้อมูลเอกสารและข้อมูลที่ได้จากปรากฏการณ์ภาคสนามในบริบทรัฐชาติ 3 ประเทศ ซึ่งจะเป็นแนวทางของการทำความเข้าใจปฏิบัติการเกี่ยวกับผ้าคราม การสืบทอดองค์ความรู้ ที่ปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท 3 ประเทศ อีกทั้งจะทำให้เห็นความเหมือนและความแตกต่างของผ้าที่อยู่ในมิติที่แตกต่างทางสังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครองในบริบทรัฐชาติ 3 ประเทศด้วย

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อรวบรวมและวิเคราะห์องค์ความรู้เรื่องผ้าย้อมครามกับสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทในบริบทของประเทศไทย 3 ประเทศ ได้แก่ ประเทศไทย ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม

3. คำถามการวิจัย

ผ้าย้อมครามมีบทบาทและความสัมพันธ์กับสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไทในบริบทประเทศไทย 3 ประเทศอย่างไร เมื่อผ้าย้อมครามถูกนำไปใช้เป็นทุนทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจของชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง

4. วิธีการดำเนินการวิจัย

วิธีการเก็บข้อมูลการวิจัย

ผู้วิจัยจะเก็บข้อมูลวิจัยจากประชากรวิจัย โดยเน้นปฏิบัติการวิจัยสนาม ณ พื้นที่วิจัยใน 3 ประเทศ ได้แก่ ประเทศไทย ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม โดยใช้ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ Key informants โดยการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการและศึกษาจากเอกสาร

การสังเกต

งานวิจัยนี้ใช้ทั้งวิธีสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม คือ การสังเกตลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ชุมชนต่างๆ ที่เลือกศึกษาผ้าย้อมคราม ได้แก่ บ้านดอนกอย ตำบลสว่าง อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ประเทศไทย บ้านละหาน้ำ เมืองสองคอน แขวงสะหวันนะเขต สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และบ้านนาสูง ตำบลเมืองซอ อำเภอพองโถ จังหวัดไลเจา สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ทั้งลักษณะภูมิประเทศ นอกจากนั้นยังสังเกตถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชน การปลูกคราม การย้อมคราม การทอผ้า การจัดการเกี่ยวกับผ้าคราม การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยเข้าร่วมการพบปะสังสรรค์ กิจกรรมการแสดง การเลี้ยงต้อนรับทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ การสร้างบ้าน ทั้งในระดับเจ้าหน้าที่รัฐ ชุมชน ครอบครัว โดยใช้ในการสนทนาในชุมชนและครอบครัวของพื้นที่การวิจัย

การสัมภาษณ์

ใช้วิธีการสัมภาษณ์ โดยจำแนกผู้ให้สัมภาษณ์เป็น 3 กลุ่ม คือ

1) การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key Informant Interview) คือ เจ้าหน้าที่ของรัฐ ปราชญ์ชาวบ้าน (หมอขวัญ หมอธรรม พระ หมอผี หมอเหยา หมอยาพื้นบ้าน หมอลำ) ผู้นำชุมชน (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ตาแสงบ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน) โดยเน้นไปที่ประเด็นสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไท

2) การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ ชาวบ้านผู้ที่ทอผ้า ย้อมผ้า เช่น เจ้าของกิจการผ้า หัวหน้ากลุ่มสตรี หัวหน้ากองทุนในชุมชน และชาวบ้านที่มีองค์ความรู้เกี่ยวกับการปลูก การย้อม การหมัก การทำครามและการทำผ้าฝ้าย เช่น ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนและหมู่บ้าน

3) การสัมภาษณ์ผู้คนที่เป็นคนภายนอกที่มีบทบาท และหน้าที่ที่สัมพันธ์กับสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไท เช่น นักวิชาการ พัฒนาการ วัฒนธรรมจังหวัด หน่วยงานที่ส่งเสริมเกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชนและองค์การบริหารส่วนตำบล

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในงานวิจัยเรื่องนี้ คือ แบบสัมภาษณ์ กล้องถ่ายรูป แบบบันทึกการทำงานสนาม และเครื่องมือบันทึกเสียง

แบบสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูล มีทั้งแบบสัมภาษณ์เพื่อสัมภาษณ์บุคคลผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ และการสัมภาษณ์บุคคลแบบเป็นทางการ ซึ่งยืดหยุ่นได้ตามบริบทและปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สัมภาษณ์กับผู้ถูกสัมภาษณ์ ซึ่งอาจเกิดประเด็นใหม่ๆ หรือการเลือกพิจารณาสัมภาษณ์ระดับลึกในบางประเด็น กรณีการใช้แบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยจะใช้เพื่อทำความเข้าใจประเด็นการสัมภาษณ์ด้วยตนเอง โดยไม่แจกหรือใช้แบบสัมภาษณ์ต่อหน้าผู้ถูกสัมภาษณ์

แบบบันทึกการทำงานสนาม

แบบบันทึกการทำงานสนาม เป็นแบบบันทึกเพื่อการทำงานสนาม โดยการทบทวนการทำงานในแต่ละวัน/สัปดาห์/เดือนและช่วงระยะเวลาของงาน หมายเหตุ การทำงาน โดยเฉพาะข้อมูลที่เกิดจากการสัมภาษณ์

เครื่องมือบันทึกข้อมูลโสตทัศนสาร

เครื่องมือสื่อโสตทัศนสาร คือ กล้องถ่ายภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหว และเครื่องบันทึกเสียง ใช้สำหรับการเก็บข้อมูลโสตทัศนสารทั่วไป

การวิเคราะห์ข้อมูลและนำเสนองานวิจัย

การวิจัยนี้ใช้แบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Descriptive) การตีความหมายข้อมูล การตีค่าเพื่อพรรณนาคุณลักษณะของปรากฏการณ์ที่ศึกษา

การวิเคราะห์ข้อมูล การนำข้อมูลที่ได้อาจะสังเคราะห์ ด้วยการจัดกลุ่มโครงสร้างและหมวดหมู่พร้อมกับการพรรณนาวิเคราะห์ ด้วยแนวคิดที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้ศึกษาจากเอกสารประเภทพงศาวดาร เอกสารที่ตีพิมพ์แล้วใน หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยขอนแก่น สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยมหาสารคามและสำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร นอกจากนี้คณะผู้วิจัยยังได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์ชาวไทดำในประเทศเวียดนาม ชาวผู้ไทในประเทศลาวเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไท เมื่อได้ข้อมูล

ทั้งหมดแล้วก็นำมาวิเคราะห์ และนำข้อมูลมาเสนอผลการศึกษาด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยลำดับดังนี้

1. ลักษณะข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาวิจัยมี 2 ประเภท คือ ข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ

1.1 ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นข้อมูลมุขปาฐะที่ได้จากการสัมภาษณ์พระสงฆ์ ตาแสงบ้านผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมอยา หมอเสน หมอขวัญ หมอเหยา หมอเป่า และข้อมูลเอกสารประเภทพงศาวดาร

1.2 ข้อมูลทุติยภูมิ ได้จากงานที่ศึกษาเอกสารเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทในจังหวัดสกลนคร นครพนม กาฬสินธุ์และมุกดาหารที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น สังคมและวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม การแต่งกายและอาหาร

1.3 ข้อมูลที่ตีพิมพ์เป็นเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสังคมวัฒนธรรมของไทยดำใน ประเทศไทย

2. การจัดกระทำข้อมูล

2.1 เก็บรวบรวมและศึกษาข้อมูลของกลุ่มชนผู้ไทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและไทดำในประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม

2.2 เก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไท ไทดำโดยใช้เครื่องบันทึกเสียงบันทึกข้อมูลประเภทมุขปาฐะและทำการบันทึกเสียงการให้สัมภาษณ์

2.3 ศึกษาวิเคราะห์สังคมและวัฒนธรรมด้วยระเบียบวิธีทางคติชนวิทยาและมานุษยวิทยา

2.4 สรุปผลการศึกษาวิจัย เสนอปัญหาและข้อเสนอแนะ

5. ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ขอบเขตของพื้นที่และขอบเขตของเนื้อหา มีดังนี้

1. ขอบเขตของพื้นที่ผู้วิจัยกำหนดพื้นที่ของการวิจัยใน 3 ประเทศ ได้แก่ ประเทศไทย ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ซึ่งมีพื้นที่ของการเก็บข้อมูลแบ่งแยกย่อยได้ ดังนี้

1.1 ประเทศไทย เก็บข้อมูลของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท 4 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดสกลนคร จังหวัดนครพนม จังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดมุกดาหาร โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1.1.1 จังหวัดสกลนคร เก็บข้อมูลสังคมและวัฒนธรรมผู้ไท 4 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอพรรณานิคม อำเภวาริชภูมิ อำเภอโคกศรีสุพรรณ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

เก็บข้อมูลจากบ้านไผ่ล้อม บ้านโนนหอม บ้านใหม่หนองมะเกลือ อำเภอเมือง บ้านด่านม่วงคำ อำเภอโคกศรีสุพรรณ บ้านพรรณา บ้านม่วงไข่ บ้านอุ่มไผ่ บ้านดอนกอย บ้านพอกใหญ่ บ้านหนองครอง อำเภอพรรณา นิคม บ้านธาตุและบ้านปลาไหล อำเภวาริชภูมิ โดยเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรมเรื่องวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ประเพณีพิธีกรรมและการย้อมผ้าคราม การใช้ผ้าคราม ซึ่งข้อมูลส่วนมากเป็นมุขปาฐะ ทั้งที่เกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรม วิถีชีวิต การทำมาหากิน การทอผ้า ประเพณีและพิธีกรรม ข้อมูลภาคสนามที่เก็บจากจังหวัดสกลนครจะใช้ชุดข้อมูลมาพิจารณา 1 หมู่บ้าน คือ บ้านดอนกอย เนื่องจากหมู่บ้านดังกล่าวมีการทำผ้าย้อมครามต่อเนื่อง อีกทั้งยังมีการปลูกครามและการทำผ้าย้อมครามด้วยการสืบทอดจากบรรพบุรุษ และพัฒนามาสู่การตั้งกลุ่มผู้ทอผ้า จนกลายเป็นวิสาหกิจชุมชน สามารถยังชีพได้และทำให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน

1.1.2 จังหวัดนครพนม เก็บข้อมูลสังคมและวัฒนธรรมผู้ไท 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเรณูนคร อำเภอธาตุพนมและอำเภอนาหว้า ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

เก็บข้อมูลจากบ้านเรณู บ้านกุดสิม บ้านนาถ่อน บ้านโนนแพง บ้านนางัวและบ้านกุดน้ำใส ข้อมูลภาคสนามจากจังหวัดนครพนม ได้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความทรงจำเป็นเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ การอพยพ การทำบุญประเพณีและพิธีกรรม รวมถึงความทรงจำเกี่ยวกับการทำผ้าย้อมคราม ซึ่งจะใช้เป็นข้อมูลประกอบงานวิจัยต่อไป

1.1.3 จังหวัดกาฬสินธุ์ เก็บข้อมูลสังคมและวัฒนธรรมผู้ไท 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเขาวง อำเภอภูผินารายณ์และอำเภอคำม่วง ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

เก็บข้อมูลจากหมู่บ้านกุดสิมคุ้มเก่า บ้านเหล่าใหญ่ บ้านโพน ข้อมูลภาคสนามจากจังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นข้อมูลจากประวัติความทรงจำ เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมรวมถึงเรื่องผ้าย้อมคราม มีทั้งที่เป็นการสืบทอดด้วยวิธีการบอกเล่า (มุขปาฐะ) และบางส่วนถูกถ่ายทอดเป็นข้อมูลลายลักษณ์ คือ จัดพิมพ์เป็นหนังสือประวัติของหมู่บ้านไว้

1.1.4 จังหวัดมุกดาหาร เก็บข้อมูลสังคมและวัฒนธรรมผู้ไท 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอหนองสูง อำเภอคำชะอีและอำเภอดงหลวง ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

เก็บข้อมูลจากหมู่บ้านดงมะแห่ง บ้านเป้า บ้านคำชะอี และบ้านหนองแคน ข้อมูลภาคสนามจากจังหวัดมุกดาหาร เป็นข้อมูลที่ได้จากประวัติความทรงจำที่เกี่ยวกับการอพยพ การตั้งถิ่นฐานขนบธรรมเนียมประเพณี ฯลฯ เรื่องผ้าย้อมครามมาจากความทรงจำของผู้เฒ่าผู้แก่ รวมถึงผู้หญิงบางคนที่มีอายุตั้งแต่ 50 ปี ขึ้นไป

1.2 ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เก็บข้อมูลของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท 2 แขวง ได้แก่ แขวงสะหวันนะเขต และแขวงคำม่วน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1.2.1 แขวงสะหวันนะเขต เก็บข้อมูลสังคมและวัฒนธรรมผู้ไท 4 เมือง ได้แก่ เมืองพิน เมืองสองคอน เมืองเซโปน และเมืองวีละบูลี

เก็บข้อมูลสังคมและวัฒนธรรมผู้ไท 4 เมืองได้แก่ เมืองพิน เมืองสองคอน เมืองเซโปน และเมืองวีละบุลี โดยเก็บข้อมูลเกี่ยวกับผู้ไทที่ทำผ้าย้อมคราม คือ บ้านละหาน้ำ เมืองสองคอน แขวงสะหวันนะเขต โดยจะใช้หมู่บ้านละหาน้ำเป็นตัวแทนของการวิเคราะห์ข้อมูลเรื่องผ้าครามกับชาวผู้ไทในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เนื่องจากมีการสืบทอดและรื้อฟื้นเกี่ยวกับผ้าครามจนสามารถทำให้ชาวบ้านผลิตผ้าครามได้ เพื่อนำเข้าสู่ตลาดการค้าที่สำคัญของเมืองสะหวันนะเขต ส่วนหมู่บ้านอื่นๆ ในเมืองพิน เมืองเซโปน และเมืองวังอ่างคำ(วีละบุลี) เก็บข้อมูลเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไท วิถีชีวิต การกินอยู่ การเกษตร ประเพณี พิธีกรรมและเรื่องเล่าต่างๆ

1.2.2 แขวงคำม่วน เก็บข้อมูลที่เมืองมหาชัยกองแก้ว ได้ข้อมูลเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไทบางส่วน ทั้งที่เกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรม ความเชื่อต่างๆ แต่จะใช้ประกอบเป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้เรื่องสังคมและวัฒนธรรม

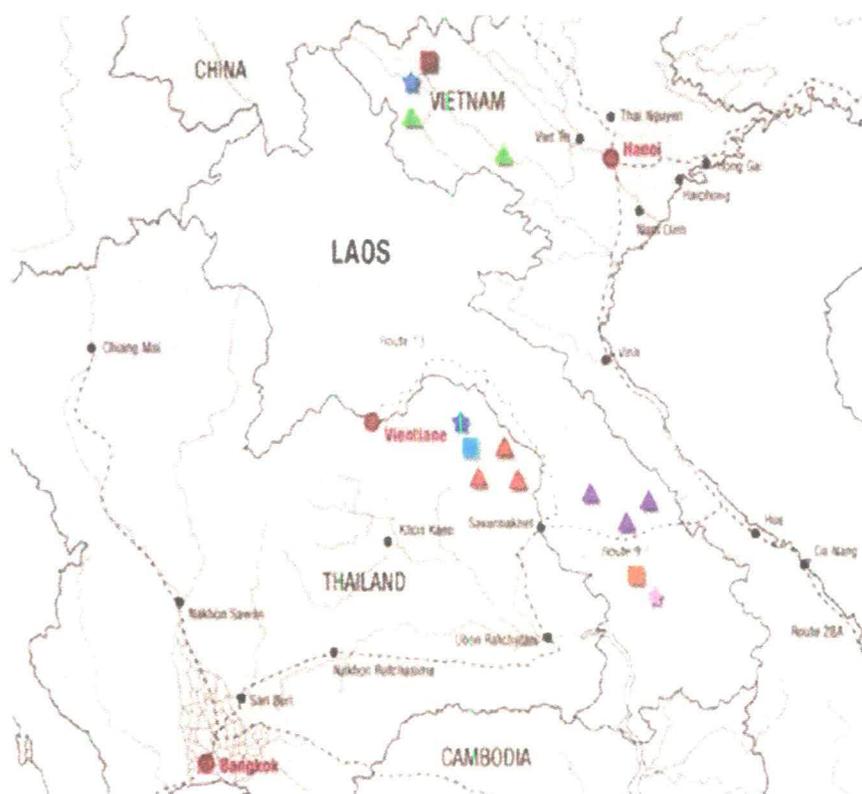
1.3 ประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม เก็บข้อมูลของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดเซินลา จังหวัดเตียนเบียนและจังหวัดไลเจา โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1.3.1 จังหวัดเซินลา เก็บข้อมูลสังคมและวัฒนธรรมไทดำจากบ้านป่านและบ้านนานอง ตำบลเมืองจุ่ม โดยเน้นข้อมูลเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทดำ รวมถึงเรื่องผ้าและการย้อมผ้าด้วยคราม ซึ่งเป็นข้อมูลที่ได้จากประวัติความทรงจำ

1.3.2 จังหวัดเตียนเบียน เก็บข้อมูลสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทดำจากหมู่บ้านนาแตนและบ้านนาโต ตำบลซาแทงเหนือ ซึ่งข้อมูลที่ได้รับมีความคล้ายคลึงกันกับจังหวัดเซินลา เนื่องจากเป็นกลุ่มไทดำเหมือนกัน

1.3.3 จังหวัดไลเจา เก็บข้อมูลสังคมและวัฒนธรรมไทขาวจากหมู่บ้านนากง ตำบลเมืองซอ อำเภอฟองโล มีความแตกต่างจากไทดำเล็กน้อย และกลุ่มผู้วิจัยได้พบการทอผ้า การย้อมผ้าและองค์ความรู้เรื่องผ้าที่คล้ายคลึงกับประเทศไทยที่หมู่บ้านนี้ จึงเลือกเอาหมู่บ้านนากง เป็นตัวแทนของการศึกษาเรื่องผ้ากับสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทในประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม

ขอบเขตพื้นที่ของการวิจัย แสดงดังแผนที่ รูปที่ 1.1 แสดงพื้นที่จังหวัดของเผ่าผู้ไท และหมู่บ้านเผ่าผู้ไทที่เป็นตัวแทนในการศึกษาสังคม วัฒนธรรมและการผลิตการใช้ การใช้ผ้าย้อมคราม

ประเทศไทย	▲ นครพนม มุกดาหาร กทมสินธุ์	■ สกลนคร	★ บ้านคอนกอย
ประเทศ สปป.ลาว	▲ ฟิน เซโปน วิชะบุรี	■ สองคอน	★ บ้านละหาน้ำ
ประเทศเวียดนาม	▲ เดียนเบียนฟู เซินลา	■ โลเจา	★ บ้านนาทุง

รูปที่ 1.1 แผนที่แสดงพื้นที่ขอบเขตการวิจัย

2. ขอบเขตของเนื้อหา ผู้วิจัยกำหนดเนื้อหาของ การวิจัย ดังนี้

2.1 ข้อมูลทั่วไป ได้แก่ สภาพทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ชุมชน ความเป็นมา ถิ่นฐานเดิม และการอพยพ วิถีชีวิต ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท

2.2 ข้อมูลด้านกระบวนการผลิตผ้าย้อมครามและรูปแบบผ้าย้อมครามกับสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไท ได้แก่ ผ้าและที่อยู่อาศัย ผ้ากับการแต่งกาย ผ้ากับประเพณีและพิธีกรรม

6. กรอบแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย

จากปรากฏการณ์เรื่องผ้าครามกับสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไทในบริบทรัฐชาติ 3 ประเทศ ทำให้เกิดการรื้อฟื้นผ้าครามให้กลับมามีชีวิตอีกครั้งหนึ่ง อีกทั้งมีการสืบทอดองค์ความรู้ดังกล่าวในระดับครอบครัว ชุมชน จนทำให้ผ้าครามมีปฏิสัมพันธ์กับผู้คน กลุ่มคน และหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ทั้งระดับท้องถิ่น รัฐชาติไทย และภูมิภาคอาเซียนไปพร้อมกัน ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้สร้างกรอบโครงสร้างแนวคิดการวิจัย ดังนี้

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีแนวคิดและทฤษฎี 2 ส่วนที่สำคัญ คือ แนวคิดและทฤษฎีทางด้านคติชนวิทยา และมานุษยวิทยา โดยทฤษฎีคติชนวิทยานั้นจะใช้แนวคิดของวิลเลียม บาสคอม (William Bascom) ซึ่งกล่าวถึงบริบททางสังคมของคติชนและบทบาทหน้าที่ของคติชนที่ปรากฏในสังคมอย่างละเอียด ผู้วิจัยได้สรุปแนวคิดของบาสคอม จากสุภัญญา สุจฉายา (2549 : 6) ที่ได้สรุปบทบาทของคติชนไว้ 4 บทบาท ตามที่บาสคอมวางไว้ ดังนี้

1. ให้ความเพลิดเพลิน ซึ่งอาจจะแยกแยะลงไปได้อีกว่าเป็นความเพลิดเพลินจากความสนุกสนานหรือจากจินตนาการโลดโผน หรือเป็นกลไกทางจิตที่ใช้หลีกเลี่ยงจากความเป็นจริง ถ้าหากเป็นอย่างหลังคติชนจะทำหน้าที่เป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของมนุษย์
2. ยืนยันความสำคัญของพิธีกรรม เติมเต็มวัฒนธรรมทำให้วัฒนธรรมสมบูรณ์
3. ให้การศึกษา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการขัดเกลาทางสังคม
4. รักษาปทัสถานของสังคม และบาสคอมยังได้สรุปไว้ตอนท้ายว่า บทบาททั้ง 4 อย่างยังแยกย่อยลงไปได้อีกหรือรวมเป็นเพียงบทบาทเดียวคือ บทบาทในการรักษาเสถียรภาพของวัฒนธรรม (maintain the stability of culture)

แนวคิดและทฤษฎีทางคติชนวิทยาอีกประการหนึ่งที่ผู้วิจัยนำมาใช้ในการวิเคราะห์คือ “ทฤษฎีคติชนวิทยา : วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน – นิทานพื้นบ้าน” ที่ศิริพร ณ ถลาง (2552 : 359) ได้วางเป็นแนวทางศึกษาคติชนประเภทต่างๆ โดยประยุกต์แนวคิดและทฤษฎีคติชนวิทยาของตะวันตกมาอธิบายคติชนของไทย เช่น แนวคิดเกี่ยวกับอนุภาคและแบบเรื่อง ทฤษฎีการแพร่กระจายและการแตกเรื่องของนิทาน ทฤษฎีโครงสร้างของนิทานของเวลาติมีร์ พรอพพ์ ทฤษฎีโครงสร้างตำนานของโคลด เลวี – สเตราส์ ทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยม (functionalism) ตามแนวคิดของมาลินอฟสกี และวิลเลียม บาสคอมโดยมองคติชนในฐานะที่มีบทบาทในสังคม ซึ่งผู้วิจัยมองว่าทฤษฎีบทบาทหน้าที่เป็นทฤษฎีที่สามารถนำมาอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไทได้เนื่องจากวัฒนธรรมต่างๆ ในสังคมมีหน้าที่ที่สนองความต้องการของมนุษย์ทั้งด้านปัจจัยพื้นฐาน ทางด้านความมั่นคงของสังคมและความมั่นคงทางจิตใจ ซึ่งทั้งหมดล้วนแล้วแต่เป็นแนวคิดสำคัญที่จะนำมาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับคติชนวิทยาโดยเฉพาะเรื่องเล่าประเภทตำนาน นิทานและพิธีกรรมของชาวผู้ไท

ส่วนทฤษฎีมานุษยวิทยา จะใช้ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่มาเป็นกรอบซึ่งพัฒนาแนวคิดมาจากเดอริไคม์ (Durkheim) ที่มองว่าปรากฏการณ์ทางสังคมตอบสนองความต้องการของปัจเจกบุคคล ดังนั้นควรเน้นที่การศึกษาสังคมไม่ใช่ปัจเจกบุคคล เดอริไคม์ให้ความสนใจกับเสถียรภาพทางสังคมซึ่งก็คือกลไกที่ทำให้ส่วนต่างๆ ของสังคมมารวมกันและคงอยู่ตามกาลเวลา ซึ่งงามพิศ สัตย์สงวน (2551 : 34) กล่าวไว้ว่า แนวคิดของเดอริไคม์ มีอิทธิพลต่อแรดคลิฟฟ์ บราวน์ (Radcliff Brown) ที่เสนอความคิดว่า บรรทัดฐานต่างๆ รวมทั้งค่านิยม ความรู้สึกและพิธีกรรมต่างๆ มีอำนาจเหนือปัจเจกบุคคลและมันช่วยยึดสังคมเข้าไว้ด้วยกัน

ข้อมูลที่ได้จากภาคสนามจะถูกนำมาวิเคราะห์และตีความโดยใช้ทฤษฎีทั้งสองซึ่งวางเป็นกรอบอย่างกว้างๆ เพื่อให้งานวิจัยสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่เน้นการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไทมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังมีแนวคิดที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ถูกนำมาเป็นกรอบของการวิจัย โดยเฉพาะเป็นแนวคิดทางภาษาศาสตร์ ซึ่งมีประโยชน์อย่างมากในการเก็บข้อมูลภาคสนาม สุมิตร ปิติพัฒน์ (2544 : 19) กล่าวถึง การพิจารณาจากมิติด้านภาษาในเอกสารความเป็นคนไทย ว่า หากจะพิจารณาความเป็นไทยในด้านภาษาก็คงต้องมองข้ามเขตแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน เช่น ลาว พม่า จีน อินเดีย เวียดนาม เพราะการแบ่งเขตแดนเกิดขึ้นภายหลังการล่าอาณานิคมของตะวันตกในช่วงศตวรรษที่ 19 และภายหลังการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไทอย่างกว้างขวางในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ และกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไทในประเทศต่างๆ ย่อมมีสำเนียงเฉพาะท้องถิ่น เนื่องจากแยกจากกันและขาดการติดต่อกันเป็นเวลานาน ภาษาของแต่ละกลุ่มย่อมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม นักภาษาศาสตร์สนใจประวัติการเปลี่ยนแปลงของภาษาต่างๆ โดยดูการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเขียน และวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงภายในของภาษาด้วยการเปรียบเทียบลักษณะความแตกต่างด้านระบบคำและความหมาย นอกจากนี้ยังใช้การพิจารณาคำศัพท์พื้นฐานในภาษา (basic vocabulary) ด้วยแนวคิดที่ว่าศัพท์ที่ใช้ทั่วไปในชีวิตประจำวันและใช้เรียกสิ่งที่เป็นธรรมดาสามัญที่ทุกคนจะต้องมีและพบเห็นจะเป็นคำศัพท์ที่เก่าที่สุดของภาษา ฉะนั้น ผู้วิจัยจึงได้ใช้แนวทางด้านการพิจารณาคำศัพท์พื้นฐานมาเป็นแนวคิดในการศึกษาเปรียบเทียบภาษาผู้ไทและภาษาไทดำทั้งในประเทศไทยและอีก 2 ประเทศดังกล่าวด้วย

7. ประโยชน์ที่คิดว่าจะได้รับ

1. ได้รับความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมผู้ไทในบริบทของชาติ 3 ประเทศ ได้แก่ ประเทศไทย ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม
2. ได้องค์ความรู้เรื่องผ้าอ้อมครามของคนไทยและคนไทใน 3 ประเทศ
3. ได้ฐานข้อมูลเรื่องสังคมและวัฒนธรรมผู้ไทและผ้าอ้อมครามของคนไทยและคนไทใน 3 ประเทศ

8. นิยามศัพท์เฉพาะ

ผู้ไท ในงานวิจัยนี้ หมายถึง คำเรียกชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลไท อาศัยอยู่ทั้งในและนอกประเทศไทย และใช้เป็นชื่อที่ใช้เรียกกลุ่มชนที่มีภาษาพูด คือภาษาผู้ไท อาศัยและกระจายอยู่บริเวณจังหวัดต่างๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนี้ยังใช้ตามที่พระโพธิวงศาจารย์ (อ้วน ติสโส) (2505 : 279) กล่าวไว้ในลัทธิธรรมนิยมต่างๆ ที่ว่าเป็นชื่อเรียกกลุ่มคนไทที่อาศัยอยู่ในแคว้นสิบสองจุไทยด้วย เช่น ผู้ไทดำซึ่งเดิมอยู่บริเวณเมืองแฉ่ง เมืองควาย เมืองคุง เมืองลา มีผิวคล้ำกว่าผู้ไทขาว นิยมแต่งกายด้วยผ้าอ้อมครามเข้มหรือสีดำ ผู้ไทขาวอยู่ทางเหนือของเวียดนามที่เมืองไล เมืองบาง เมืองมุน อยู่ในแถบอากาศหนาวจึงมีผิวขาวและนิยม

เครื่องนุ่งห่มสีขา และงานวิจัยนี้มีข้อตกลงเบื้องต้นในการศึกษาผ้าคราม การย้อมผ้าคราม การทอผ้าคราม การสืบทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับผ้าคราม รวมถึงปฏิบัติการต่างๆ เกี่ยวกับผ้าครามของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทด้วย

น่าน้อยอ้อยหนู หรือ **น่าน้อยอ้อยหนู** หมายถึง เมืองลูกของเมืองแกลง ถิ่นดั้งเดิมของผู้ไทในประเทศไทย ปรากฏชื่อทั้งในพงศาวดารและมุขปาฐะ

เมืองแกลง หมายถึง เมืองใหญ่ของผู้ไทในแคว้นสิบสองจุไทย หลังจากเวียดนามปกครองได้ตั้งชื่อใหม่เป็นเดียนเบียน

เมืองไล หมายถึง เมืองใหญ่อีกเมืองของผู้ไทในแคว้นสิบสองจุไทย หลังจากเวียดนามปกครองได้ย้ายที่ทำการทางราชการและตั้งชื่อใหม่ว่าไลเจา ส่วนพื้นที่เมืองไล อยู่ระหว่างเส้นทางเดียนเบียนกับไลเจา

ผ้าย้อมคราม ผ้าพื้นบ้านย้อมด้วยสีครามธรรมชาติ เกือบทั้งหมดใช้เส้นใยฝ้าย อาจใช้ไหม และใยกล้วย ชงบ้างเล็กน้อย

เส้นฝ้ายเข็นมือ หมายถึง เส้นฝ้ายที่ทำมาจากปุ๋ยฝ้ายธรรมชาติ ด้วยการอ้ว ดัด ล้อ เข็น และเปีย

เส้นใยเรยอน หมายถึง เส้นใยประดิษฐ์ที่ทำมาจากเศษฝ้ายหรือเยื่อไม้ ด้วยการทำให้เหลวแล้วรีดเป็นเส้น และทำให้เย็นทันที

ครามฝักตรง (*Indigofera tinctoria* Linn.) หมายถึง ต้นครามที่ออกฝักลักษณะตรง

ครามฝักงอ (*Indigofera suffruticosa* Mill.) หมายถึง ต้นครามที่ออกฝักลักษณะโค้งงอ

ห้อม หรือฮ้อม (*Strobilanthes flaccidifolius* หรือ *Baphicacanthus cusia* Brem.) หมายถึง พืชชนิดหนึ่งที่ให้สีคราม เป็นพืชล้มลุกขนาดเล็ก ลักษณะเป็นไม้พุ่ม ลำต้นและเหง้ารูปทรงกระบอกและตั้งตรง สูง 50-80 เซนติเมตร มีข้อปล้อง ลักษณะใบเดี่ยว ขอบใบหยักฟันเลื่อย ลักษณะดอกเป็นดอกช่อออกตามซอกใบ กลีบดอกสีม่วงอมขาวเชื่อมติดกันเป็นหลอด ผลมีรูปคล้ายระฆัง เมล็ดมีลักษณะแบน มีสีเขียวเมื่อยังอ่อน เมื่อแก่เป็นสีน้ำตาล

ครามเถา หรือ เปือก (*Marsdenia tinctoria* R.) หมายถึงต้นพืชชนิดหนึ่งที่ให้สีคราม อยู่ในวงศ์ Asclepiadaceae ครามเถาเป็นพืชใบเลี้ยงคู่ ลำต้นมีสีเขียวในระยะการเจริญเติบโต และ เปลี่ยนเป็นสีเขียวอมน้ำตาล เมื่อแก่ ลำต้นประกอบด้วยข้อและปล้อง มีตาและตาดอกเกิดขึ้นบริเวณซอกใบ ใบเป็นใบเดี่ยว ขนาดใหญ่ ขนาดใบกว้าง 5-10 เซนติเมตร ยาว 6-18 เซนติเมตร มีเส้นใบมองเห็นได้ชัดเจน แผ่นใบเรียบสีเขียว ปลายใบแหลมโคนใบมน ขอบใบเป็นคลื่นเล็กน้อย ออกตรงข้ามกัน

เหมือดแอ หรือพลองดำ (*Memecylon edule* Roxb.) อยู่ในวงศ์ Memecylaceae เป็นไม้พุ่ม สูง 2-3 เมตร เปลือกสีน้ำตาลอมดำ แตกเป็นร่องตามความยาวของกิ่ง และลำต้น มีใบเป็นใบเดี่ยว รูปไข่ ปลายใบแหลมหรือมน โคนใบสอบแหลม ขนาดใบกว้าง 2.5-3.2 เซนติเมตร ยาว 3-5.4 เซนติเมตร แผ่นใบหนากรอบ เส้นใบกลางเป็นร่อง ออกดอกเป็นช่อบริเวณซอกใบเป็นกระจุก มีฐานดอกรูปถ้วย กลีบดอกสีม่วงหรือสีน้ำเงินอมม่วงเข้ม มี 4 กลีบ ผลเป็นรูปทรงกลม เมื่ออ่อนมีสีเขียว เมื่อแก่มีสีม่วงเข้มถึงน้ำตาลดำ

สีคราม หมายถึง สารสกัดจากใบคราม มี 4 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบแรกพบที่ใบคราม ชื่อ Indican เป็นสารไม่มีสี ไม่ละลายน้ำ เมื่อแยกออกจากใบครามกลายเป็นรูปแบบที่ 2 ชื่อ Indoxyl ไม่มีสีละลายอยู่ในน้ำคราม เมื่อ Indoxyl ถูกออกซิไดส์กลายเป็นรูปแบบที่ 3 ชื่อ Indigo blue สีน้ำเงิน ไม่ละลายน้ำ ถูกเก็บไว้ในเนื้อคราม แต่เมื่อ Indigo blue ถูกรีดิวซ์จะกลายเป็นรูปแบบที่ 4 ชื่อ Indigo white ไม่มีสี ละลายอยู่ในน้ำย้อม สีครามรูปแบบที่ใช้ย้อมฝ้ายคือ Indigo white ส่วนสีครามที่ติดฝ้ายและเสื้อผ้าคือ Indigo blue

ปูนขาว (CaO) หมายถึง สารเคมีที่ได้จากหินปูน (CaCO_3) เผาให้สุก แล้วรดด้วยน้ำ โดยทั่วไปใช้กินกับหมากและแช่ผลไม้ เพื่อดองและแช่อิ่ม

น้ำคราม หมายถึง สารละลาย Indoxyl ได้จากการแช่ใบครามสดในน้ำ 18-24 ชั่วโมง

เนื้อคราม หมายถึง โคลนเนื้อละเอียดสีน้ำเงินของ Indigo blue เกาะกับปูนขาวในน้ำ

น้ำขี้เถ้าหรือน้ำดั่ง หมายถึง สารละลายเกลือที่ได้จากขี้เถ้า เหยือกกล้วย เปลือกผลุ่น หรือ ก้านมะพร้าว แช่น้ำและกรอง ให้ได้ความเค็มพอดี ถ.พ. ประมาณ 1.005

หม้อคราม หมายถึง ภาชนะบรรจุน้ำย้อมคราม อาจเป็น โองดิน หรือถังพลาสติก

ก่อหม้อ หมายถึง การเตรียมน้ำย้อมโดยผสมเนื้อครามกับน้ำขี้เถ้า หมักไว้จนกว่า Indigo blue ในเนื้อคราม จะเปลี่ยนเป็น Indigo white ในน้ำย้อม

การโจกคราม หมายถึง การใช้ภาชนะ เช่น ถ้วย ชัน หรือกระบวย ตักน้ำย้อมจากหม้อคราม ยกขึ้นสูงประมาณ 1 ฟุต แล้วเทกลับหม้อเดิม จุดประสงค์เพื่อสังเกตสีของน้ำย้อมครามและเติมอากาศให้น้ำย้อม

น้ำย้อมคราม หมายถึง สารละลาย Indigo white ที่เป็นผลผลิตจาก Indigo blue ในเนื้อคราม หมักกับน้ำขี้เถ้า ประมาณ 15 วัน มีสีเหลืองอมเขียว

ย้อมคราม หมายถึง การนำเส้นใยที่ผาดน้ำ เค้น หรือขยำ ใต้ผิวน้ำย้อมคราม หลังจากนั้นยกขึ้นจากน้ำย้อม บิด และกระตุกให้สัมผัสออกซิเจน

ลายหมี หมายถึง ลายบนผืนผ้าที่เกิดจากการใช้เชือกกันน้ำมัดกลุ่มเส้นฝ้ายให้เป็นลายที่ต้องการ แล้วนำไปย้อมสี ล้างสีให้สะอาด จึงแกะเชือกมัด ใช้ฝ้ายนั้นเป็นเส้นพุ่ง ส่วนใหญ่ทอขัดสาน (2 ตะกอ) เหยียบไม้รังตะกอ สลับ 1,2—1,2 ...

ลายในเนื้อผ้า หมายถึง ลายที่เกิดจากการทอด้วยพืมมากกว่า 2 ตะกอ ต้องเก็บตะกอ เก็บลายพิเศษ และมีรูปแบบเฉพาะในการเหยียบไม้รังตะกอ

การเก็บตะกอ หรือเก็บลาย หมายถึง การสอด ไชว้ เส้นด้ายผูกกับอุปกรณ์ที่เรียกว่าตะกอหรือเขาหูก เพื่อเป็นช่องสอดด้ายเส้นยืนเป็นกลุ่ม ๆ

ไม้เหยียบรังตะกอ หรือไม้หาบเขา หมายถึง ไม้ที่ผูกติดกับตะกอแต่ละอัน มีจำนวนเท่ากับตะกอ เพื่อรังให้ตะกอแต่ละชุดล่างเป็นช่องให้กระสวยพุ่งเส้นนอนผ่าน เมื่อเหยียบไม้ชุดใหม่ เส้นยืนชุดใหม่จะขัดเส้นพุ่งไว้

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีแนวคิดและทฤษฎี 2 ส่วนที่สำคัญ คือ แนวคิดและทฤษฎีทางด้านคติชนวิทยา และมานุษยวิทยา โดยทฤษฎีคติชนวิทยานั้นจะใช้แนวคิดของวิลเลียม บาสคอม (William Bascom) ซึ่งกล่าวถึงบริบททางสังคมของคติชนและบทบาทหน้าที่ของคติชนที่ปรากฏในสังคมอย่างละเอียด ผู้วิจัยได้สรุปแนวคิดของบาสคอม จากสุกัญญา สุจฉายา (2549 : 6) ที่ได้สรุปบทบาทของคติชนไว้ 4 บทบาท ตามที่บาสคอมวางไว้ ดังนี้

1. ให้ความเพลิดเพลิน ซึ่งอาจจะแยกแยะลงไปได้อีกว่าเป็นความเพลิดเพลินจากความสนุกสนานหรือจากจินตนาการโลดโผน หรือเป็นกลไกทางจิตที่ใช้หลีกเลี่ยงจากความเป็นจริง ถ้าหากเป็นอย่างหลังคติชนจะทำหน้าที่เป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของมนุษย์
2. ยืนยันความสำคัญของพิธีกรรม เติบโตวัฒนธรรมทำให้วัฒนธรรมสมบูรณ์
3. ให้การศึกษา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการขัดเกลาทางสังคม
4. รักษาปทัสถานของสังคม และบาสคอมยังได้สรุปไว้ตอนท้ายว่า บทบาททั้ง 4 อย่างยังแยกย่อยลงไปได้อีกหรือรวมเป็นเพียงบทบาทเดียวคือ บทบาทในการรักษาเสถียรภาพของวัฒนธรรม (maintain the stability of culture)

แนวคิดและทฤษฎีทางคติชนวิทยาอีกประการหนึ่งที่ผู้วิจัยนำมาใช้ในการวิเคราะห์คือ “ทฤษฎีคติชนวิทยา : วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน – นิทานพื้นบ้าน” ที่ศิริพร ณ ถลาง (2552 : 359) ได้วางเป็นแนวทางศึกษาคติชนประเภทต่างๆ โดยประยุกต์แนวคิดและทฤษฎีคติชนวิทยาของตะวันตกมาอธิบายคติชนของไทย เช่น แนวคิดเกี่ยวกับอนุภาคและแบบเรื่อง ทฤษฎีการแพร่กระจายและการแตกเรื่องของนิทาน ทฤษฎีโครงสร้างของนิทานของวลาดิเมียร์ พรอพพ์ ทฤษฎีโครงสร้างตำนานของโคลด เลวี – เสตราสส์ ทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยม (functionalism) ตามแนวคิดของมาลินอฟสกี และวิลเลียม บาสคอมโดยมองคติชนในฐานะที่มีบทบาทในสังคม ซึ่งผู้วิจัยมองว่าทฤษฎีบทบาทหน้าที่เป็นทฤษฎีที่สามารถนำมาอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไทได้เนื่องจากวัฒนธรรมต่างๆ ในสังคมมีหน้าที่ในการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทั้งด้านปัจจัยพื้นฐาน ทางด้านความมั่นคงของสังคมและความมั่นคงทางด้านจิตใจ ซึ่งทั้งหมดล้วนแล้วแต่เป็นแนวคิดสำคัญที่จะนำมาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับคติชนวิทยาโดยเฉพาะเรื่องเล่าประเภทตำนาน นิทานและพิธีกรรมของชาวผู้ไท

ส่วนทฤษฎีมานุษยวิทยา จะใช้ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่มาเป็นกรอบซึ่งพัฒนาแนวคิดมาจากเดอริเคอิม (Durkheim) ที่มองว่าปรากฏการณ์ทางสังคมตอบสนองความต้องการของปัจเจกบุคคล ดังนั้นควรเน้นที่การศึกษาสังคมไม่ใช่ปัจเจกบุคคล เดอริเคอิมให้ความสนใจกับเสถียรภาพทางสังคมซึ่งก็คือกลไกที่ทำให้ส่วนต่างๆ ของสังคมมารวมกันและคงอยู่ตามกาลเวลา ซึ่งงามพิศ สัตย์สงวน (2551 : 34) กล่าวไว้ว่า แนวคิดของเดอริเคอิม มีอิทธิพลต่อแรดคลิฟฟ์ บราวน์ (Radcliff Brown) ที่เสนอความคิดว่า บรรทัดฐานต่างๆ รวมทั้งค่านิยม ความรู้สึกและพิธีกรรมต่างๆ มีอำนาจเหนือปัจเจกบุคคลและมันช่วยยึดสังคมเข้าไว้ด้วยกัน

ข้อมูลที่ได้จากภาคสนามจะถูกนำมาวิเคราะห์และตีความโดยใช้ทฤษฎีทั้งสองซึ่งวางเป็นกรอบอย่างกว้างๆ เพื่อให้งานวิจัยสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่เน้นการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไทมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังมีแนวคิดที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ถูกนำมาเป็นกรอบของการวิจัย โดยเฉพาะเป็นแนวคิดทางภาษาศาสตร์ ซึ่งมีประโยชน์อย่างมากในการเก็บข้อมูลภาคสนาม สุมิตร ปิติพัฒน์ (2544 : 19) กล่าวถึง การพิจารณาจากมิติด้านภาษาในเอกสารความเป็นคนไทย ว่า หากจะพิจารณาความเป็นไทยในด้านภาษาก็คงต้องมองข้ามเขตแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน เช่น ลาว พม่า จีน อินเดีย เวียดนาม เพราะการแบ่งเขตแดนเกิดขึ้นภายหลังการล่าอาณานิคมของตะวันตกในช่วงศตวรรษที่ 19 และภายหลังการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไทอย่างกว้างขวางในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ และกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไทในประเทศต่างๆ ย่อมมีสำเนียงเฉพาะท้องถิ่น เนื่องจากแยกจากกันและขาดการติดต่อกันเป็นเวลานาน ภาษาของแต่ละกลุ่มย่อมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม นักภาษาศาสตร์สนใจประวัติการเปลี่ยนแปลงของภาษาต่างๆ โดยดูการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเขียน และวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงภายในของภาษาด้วยการเปรียบเทียบลักษณะความแตกต่างด้านระบบคำและความหมาย นอกจากนี้ยังใช้การพิจารณาคำศัพท์พื้นฐานในภาษา (basic vocabulary) ด้วยแนวคิดที่ว่าศัพท์ที่ใช้ทั่วไปในชีวิตประจำวันและใช้เรียกสิ่งที่เป็นธรรมชาติสามัญที่ทุกคนจะต้องมีและพบเห็นจะเป็นคำศัพท์ที่เก่าที่สุดของภาษา ฉะนั้น ผู้วิจัยจึงได้ใช้แนวทางด้านการพิจารณาคำศัพท์พื้นฐานมาเป็นแนวคิดในการศึกษาเปรียบเทียบภาษาผู้ไทและภาษาไทยดำทั้งในประเทศไทยและอีก 2 ประเทศดังกล่าวด้วย

7. ประโยชน์ที่คิดว่าจะได้รับ

1. ได้รับความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมผู้ไทในบริบทของชาติ 3 ประเทศ ได้แก่ ประเทศไทย ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม
2. ได้องค์ความรู้เรื่องผ้าย้อมครามของคนไทยและคนไทใน 3 ประเทศ
3. ได้ฐานข้อมูลเรื่องสังคมและวัฒนธรรมผู้ไทและผ้าย้อมครามของคนไทยและคนไทใน 3 ประเทศ

8. นิยามศัพท์เฉพาะ

ผู้ไท ในงานวิจัยนี้ หมายถึง คำเรียกชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลไท อาศัยอยู่ทั้งในและนอกประเทศไทย และใช้เป็นชื่อที่ใช้เรียกกลุ่มชนที่มีภาษาพูด คือภาษาผู้ไท อาศัยและกระจายอยู่บริเวณจังหวัดต่างๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนี้ยังใช้ตามที่พระโพธิวงศาจารย์ (อ้วน ติสโส) (2505 : 279) กล่าวไว้ในลัทธิธรรมนิยมต่างๆ ที่ว่าเป็นชื่อเรียกกลุ่มคนไทที่อาศัยอยู่ในแคว้นสิบสองจุไทยด้วย เช่น ผู้ไทดำซึ่งเดิมอยู่บริเวณเมืองแก่ง เมืองควาย เมืองคุง เมืองลา มีผิวคล้ำกว่าผู้ไทขาว นิยมแต่งกายด้วยผ้าย้อมครามเข้มหรือสีดำ ผู้ไทขาวอยู่ทางเหนือของเวียดนามที่เมืองไล เมืองบาง เมืองมุน อยู่ในแถบอากาศหนาวจึงมีผิวขาวและนิยม

เครื่องนุ่งห่มสีขา และงานวิจัยนี้มีข้อตกลงเบื้องต้นในการศึกษาผ้าคราม การย้อมผ้าคราม การทอผ้าคราม การสืบทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับผ้าคราม รวมถึงปฏิบัติการต่างๆ เกี่ยวกับผ้าครามของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทด้วย

น่าน้อยอ้อยหนู หรือ **น่าน้อยอ้อยหนู** หมายถึง เมืองลูกของเมืองแกง ถิ่นดั้งเดิมของผู้ไทในประเทศไทย ปรากฏชื่อทั้งในพงศาวดารและมุขปาฐะ

เมืองแกง หมายถึง เมืองใหญ่ของผู้ไทในแคว้นสิบสองจุไท หลังจากเวียดนามปกครองได้ตั้งชื่อใหม่เป็น **เดียนเบียน**

เมืองไล หมายถึง เมืองใหญ่อีกเมืองของผู้ไทในแคว้นสิบสองจุไท หลังจากเวียดนามปกครองได้ย้ายที่ทำการทางราชการและตั้งชื่อใหม่ว่าไลเจา ส่วนพื้นที่เมืองไล อยู่ระหว่างเส้นทางเดียนเบียนกับไลเจา

ผ้าย้อมคราม ผ้าพื้นบ้านย้อมด้วยสีครามธรรมชาติ เกือบทั้งหมดใช้เส้นใยฝ้าย อาจใช้ไหม และใยกล้วย ชงบ้างเล็กน้อย

เส้นฝ้ายเข็นมือ หมายถึง เส้นฝ้ายที่ทำมาจากปุ๋ยฝ้ายธรรมชาติ ด้วยการอ้ว ดัด ล้อ เข็น และเปีย

เส้นใยเรยอน หมายถึง เส้นใยประดิษฐ์ที่ทำมาจากเศษฝ้ายหรือเยื่อไม้ ด้วยการทำให้เหลวแล้วรีดเป็นเส้น และทำให้เย็นทันที

ครามฝักตรง (*Indigofera tinctoria* Linn.) หมายถึง ต้นครามที่ออกฝักลักษณะตรง

ครามฝักงอ (*Indigofera suffruticosa* Mill.) หมายถึง ต้นครามที่ออกฝักลักษณะโค้งงอ

ห้อม หรือฮ้อม (*Strobilanthes flaccidifolius* หรือ *Baphicacanthus cusia* Brem.) หมายถึง พืชชนิดหนึ่งที่ให้สีคราม เป็นพืชล้มลุกขนาดเล็ก ลักษณะเป็นไม้พุ่ม ลำต้นและเหง้ารูปทรงกระบอกและตั้งตรง สูง 50-80 เซนติเมตร มีข้อปล้อง ลักษณะใบเดี่ยว ขอบใบหยักฟันเลื่อย ลักษณะดอกเป็นดอกช่อออกตามซอกใบ กลีบดอกสีม่วงอมขาวเชื่อมติดกันเป็นหลอด ผลมีรูปคล้ายระฆัง เมล็ดมีลักษณะแบน มีสีเขียวเมื่อยังอ่อน เมื่อแก่เป็นสีน้ำตาล

ครามเถา หรือ เปือก (*Marsdenia tinctoria* R.) หมายถึงต้นพืชชนิดหนึ่งที่ให้สีคราม อยู่ในวงศ์ Asclepiadaceae ครามเถาเป็นพืชใบเลี้ยงคู่ ลำต้นมีสีเขียวในระยะการเจริญเติบโต และ เปลี่ยนเป็นสีเขียวอมน้ำตาล เมื่อแก่ ลำต้นประกอบด้วยข้อและปล้อง มีตาและตาดอกเกิดขึ้นบริเวณซอกใบ ใบเป็นใบเดี่ยว ขนาดใหญ่ ขนาดใบกว้าง 5-10 เซนติเมตร ยาว 6-18 เซนติเมตร มีเส้นใบมองเห็นได้ชัดเจน แผ่นใบเรียบสีเขียว ปลายใบแหลมโคนใบมน ขอบใบเป็นคลื่นเล็กน้อย ออกตรงข้ามกัน

เหมือดแอ หรือพลองดำ (*Memecylon edule* Roxb.) อยู่ในวงศ์ Memecylaceae เป็นไม้พุ่ม สูง 2-3 เมตร เปลือกสีน้ำตาลอมดำ แตกเป็นร่องตามความยาวของกิ่ง และลำต้น มีใบเป็นใบเดี่ยว รูปไข่ ปลายใบแหลมหรือมน โคนใบสอบแหลม ขนาดใบกว้าง 2.5-3.2 เซนติเมตร ยาว 3-5.4 เซนติเมตร แผ่นใบหนากรอบ เส้นใบกลางเป็นร่อง ออกดอกเป็นช่อบริเวณซอกใบเป็นกระจุก มีฐานดอกรูปถ้วย กลีบดอกสีม่วงหรือสีน้ำเงินอมม่วงเข้ม มี 4 กลีบ ผลเป็นรูปทรงกลม เมื่ออ่อนมีสีเขียว เมื่อแก่มีสีม่วงเข้มถึงน้ำตาลดำ

สีคราม หมายถึง สารสกัดจากใบคราม มี 4 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบแรกพบที่ใบคราม ชื่อ Indican เป็นสารไม่มีสี ไม่ละลายน้ำ เมื่อแยกออกจากใบครามกลายเป็นรูปแบบที่ 2 ชื่อ Indoxyl ไม่มีสีละลายอยู่ในน้ำคราม เมื่อ Indoxyl ถูกออกซิไดส์กลายเป็นรูปแบบที่ 3 ชื่อ Indigo blue สีน้ำเงิน ไม่ละลายน้ำ ถูกเก็บไว้ในเนื้อคราม แต่เมื่อ Indigo blue ถูกรีดิวซ์จะกลายเป็นรูปแบบที่ 4 ชื่อ Indigo white ไม่มีสี ละลายอยู่ในน้ำย้อม สีครามรูปแบบที่ใช้ย้อมฝ้ายคือ Indigo white ส่วนสีครามที่ติดฝ้ายและเสื้อผ้าคือ Indigo blue

ปูนขาว (CaO) หมายถึง สารเคมีที่ได้จากหินปูน (CaCO_3) เผาให้สุก แล้วราดด้วยน้ำ โดยทั่วไปใช้กินกับหมากและแช่ผลไม้ เพื่อตองและแช่อิ่ม

น้ำคราม หมายถึง สารละลาย Indoxyl ได้จากการแช่ใบครามสดในน้ำ 18-24 ชั่วโมง

เนื้อคราม หมายถึง โคลนเนื้อละเอียดสีน้ำเงินของ Indigo blue เกาะกับปูนขาวในน้ำ

น้ำขี้เถ้าหรือน้ำด่าง หมายถึง สารละลายเกลือที่ได้จากขี้เถ้า เหย้ากกล้วย เปลือกผลุ่น หรือ ก้านมะพร้าว แช่น้ำและกรอง ให้ได้ความเค็มพอดี ถ.พ. ประมาณ 1.005

หม้อคราม หมายถึง ภาชนะบรรจุน้ำย้อมคราม อาจเป็น โอ่งดิน หรือถังพลาสติก

ก่อกหม้อ หมายถึง การเตรียมน้ำย้อมโดยผสมเนื้อครามกับน้ำขี้เถ้า หมักไว้จนกว่า Indigo blue ในเนื้อคราม จะเปลี่ยนเป็น Indigo white ในน้ำย้อม

การโจกคราม หมายถึง การใช้ภาชนะ เช่น ถ้วย ชัน หรือกระบวย ตักน้ำย้อมจากหม้อคราม ยกขึ้นสูงประมาณ 1 ฟุต แล้วเทกลับหม้อเดิม จุดประสงค์เพื่อสังเกตสีของน้ำย้อมครามและเติมอากาศให้น้ำย้อม

น้ำย้อมคราม หมายถึง สารละลาย Indigo white ที่เป็นผลผลิตจาก Indigo blue ในเนื้อคราม หมักกับน้ำขี้เถ้า ประมาณ 15 วัน มีสีเหลืองอมเขียว

ย้อมคราม หมายถึง การนำเส้นใยที่ผาดน้ำ เค้น หรือขยำ ได้ผิวน้ำย้อมคราม หลังจากนั้นยกขึ้นจากน้ำย้อม บิด และกระตุกให้สัมผัสออกซิเจน

ลายหมี หมายถึง ลายบนผืนผ้าที่เกิดจากการใช้เชือกกันน้ำมัดกลุ่มเส้นฝ้ายให้เป็นลายที่ต้องการ แล้วนำไปย้อมสี ล้างสีให้สะอาด จึงแกะเชือกมัด ใช้ฝ้ายนั้นเป็นเส้นพุ่ง ส่วนใหญ่ทอขัดสาน (2 ตะกอ) เหยียบไม้รังตะกอ สลับ 1,2—1,2 ....

ลายในเนื้อผ้า หมายถึง ลายที่เกิดจากการทอด้วยพืมมากกว่า 2 ตะกอ ต้องเก็บตะกอ เก็บลายพิเศษ และมีรูปแบบเฉพาะในการเหยียบไม้รังตะกอ

การเก็บตะกอ หรือเก็บลาย หมายถึง การสอด ไขว้ เส้นด้ายผูกกับอุปกรณ์ที่เรียกว่าตะกอหรือเขาหูก เพื่อเป็นช่องสอดด้ายเส้นยืนเป็นกลุ่ม ๆ

ไม้เหยียบรังตะกอ หรือไม้หาบเขา หมายถึง ไม้ที่ผูกติดกับตะกอแต่ละอัน มีจำนวนเท่ากับตะกอ เพื่อรังให้ตะกอแต่ละชุดถ่างเป็นช่องให้กระสวยพุ่งเส้นนอนผ่าน เมื่อเหยียบไม้ชุดใหม่ เส้นยืนชุดใหม่จะขัดเส้นพุ่งไว้